

ПОЛОЖАЈ МАЛОЛЕТНИКА У ПОРОДИЧНОМ И КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Александар Радованов* и Иван Јоксић**
Универзитет Привредна академија у Новом Саду,
Правни факултет за привреду и правосуђе

Малолетници уживају специфичан друштвени односно правни положај у нашој земљи. То произилази из чињенице да се на ову старосну категорију примењују норме и породичног и кривичног права. Иако не припадају истом правном подручју ови закони непосредно утичу на однос друштва према малолетницима. У том смислу породичне и кривичне норме теже целовитом регулисању свих важнијих питања правног положаја малолетника у нашој земљи.

У правној литератури постоји велики броја радова у којима се сепаратно разматрају сва важнија питања у вези са малолетницима. Под тим се подразумевају бројне расправе на подручју породичног права које се тичу међуодноса (деце-родитеља-старатеља-усвојитеља-центра за социјални рад-суда). У том погледу се сматрају релевантним законска решења садржана у важећем Породичном закону. Међутим, једнако важно је апострофирати значај доношења Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у коме су постављени кривични оквири правног положаја малолетника. Овај Закон је релативно новијег датума и представља потпуни новитет у нашем правном систему. Сходно томе, аутори ће у раду указати на главне одлике правног положаја малолетника у нашој земљи уважавајући постојећа законска решења на подручју породичног и кривичног права.

Кључне речи: *малолетници, родитељи, центар за социјални рад, васпитни налози, васпитне мере, малолетнички затвор*

Уводна разматрања

Малолетници представљају специфичну старосну категорију лица у нашем друштву. Чињеница да се њихов старосни узраст везује за временски период од 14 до 18 године утиче на низ важнијих питања. Под тим се подразумева обез-

* Професор емеритус на Правном факултету за привреду и правосуђе у Новом Саду.

** Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе у Новом Саду.

беживање њиховог правилног развоја, изградњу позитивних вредносних ставова, адекватног породичног и социјалног окружења, могућности за додатним ангажовањем државних органа и установа, примену посебних мера у чијем средишту је потреба за развијањем васпитно-едукативних садржаја и др. Зато нису ретки аутори који сматрају да малолетници представљају најрањивији део популације.

Специфичности малолетничког правног положаја произилазе из чињенице да се на њих примењује читав каталог међународних и националних прописа. У питању су општи и посебни међународни и регионални правни инструменти у којима се сегментарно нормирају сва важнија питања у вези са малолетницима. У том делу, најпре, треба разликовати третирање малолетника као ималаца људских права.¹

Декларацијом о правима детета, коју је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила још 1959. године, наведено је да су „детету, с обзиром на његову физичку и менталну незрелост, потребни посебна заштита и брига, укључујући одговарајућу правну заштиту, како пре тако и после рођења”.² Након више деценија је донета Конвенција УН о правима детета из 1989. године (*UN Convention on Rights of a Child*).³ Стандарди нормирани у овим инструментима представљају оквири за национална законодавства у правцу њиховог прилагођавања унутрашњим потребама сваке државе чланице УН.⁴

Конвенција УН о правима детета уопштено наводи процесна права деце током вођења судских поступака. Према одредби члан 40. ове Конвенције прописује се да: „Стране уговорнице признају сваком детету за које се тврди, које је оптужено, или за које је утврђено да је прекршило кривични закон, право на поступак усклађен са унапређивањем дететовог осећаја достојанства и вредности, који дете подстиче на поштовање људских права и основних слобода других и који узима у обзир узраст детета и чињеницу да је пожељно залагати се за њихову реинтеграцију и преузимање конструктивне улоге у друштву“. Међутим, Конвенција у члану 41. садржи ограничења у погледу њене примене, прописујући да: „Ништа из ове Конвенције неће утицати на било које одредбе које су погодније за остваривање права детета, а које могу бити садржане у: а) праву стране уговорнице, или б) међународном праву које обавезује ту државу“.

На основу наведених, али и других одредби важећих међународних правних инструмената постављени су валидни оквири за успостављање правног положаја малолетника у земљама потписницама. Наша земља се у конципирању правног положаја малолетника руководила принципима, ставовима и начелима садржаним у овим инструментима. Такође су у наше позитивно законодавство уграђене савремене тенденције у приступу малолетницима које укључују примену посебних мера и поступака лишених ограничавајућих елемената.

¹ У међународним правним инструментима затичемо извесну дозу недоследности и непрецизности код регулисања права деце односно малолетника. Реч је о томе да се не прави разлика између деце и малолетника већ се на уопштен начин нормирају људска права деце. Ова врста несклада је отклоњена у националним законодавствима. У том смислу треба разумети даље излагање у вези са правним положајем малолетника у међународним правним инструментима.

² Декларација о правима детета је усвојена Резолуцијом 1386 (XIV) Генералне скупштине УН од 10. децембра 1959.

³ Конвенција УН о правима детета је усвојена 20. новембра 1989.

⁴ Овде је важно напоменути да је Конвенција УН о правима детета највише ратификовани међународни правни инструмент у области људских права деце односно малолетника.

Положај малолетника у породичном праву

Правни положај детета у нашој земљи омеђен је у важећој законској и подзаконској регулативи. Њега чини укупност различитих права која проистичу из породичних односа у које ступа са својим родитељима, старатељима и хранитељима. Она су прописана у оквиру важећег Породичног закона.⁵ Њиме се целовито регулишу различити аспекти правног положаја деце и малолетника у нашој земљи. При том, не треба губити из вида чињеницу да се поједини моменти, у вези са правима деце и малолетника, регулишу и у оквиру других законских прописа.⁶

Дете под родитељским старањем има право да зна ко су му родитељи. Наступањем малолетства (навршењем 15 године старости) малолетник има право извршити увид у матичну књигу рођених и у другу документацију која се односи на његово порекло (члан 59. Породичног закона).

Дете има право да живи са родитељима и право да се родитељи о њему старају пре свих других. Ово право може бити ограничено само судском одлуком када је то у најбољем интересу детета. Изузетно, суд може донети одлуку о одвајању детета од родитеља ако постоје разлози да се родитељ потпуно или делимично лиши родитељског права или у случају насиља у породици. Малолетник са 15. година старости, који је уз то способан за расуђивање, има право да одлучи са којим ће родитељем живети.

Право детета да одржава личне односе са својим родитељима подлеже одређеним ограничењима. Тако, суд може донети одлуку о ограничавању права детета да одржава личне односе са родитељем са којим не живи ако постоје разлози да се тај родитељ потпуно или делимично лиши родитељског права или у случају насиља у породици. Дете које је навршило 15. годину живота и које је способно за расуђивање може одлучити о одржавању личних односа са родитељем са којим не живи (члан 60. Породичног закона).

Садржај и оквири различитих односа у које ступају деца и родитељи чине породични статус детета. Они морају бити у функцији процеса социјализације без којег није могуће формирање социјално прихватљиве личности детета односно малолетника. У том смислу се изјашњава и Владимир Милановић, када наводи да „социјализација личности представља тоталитет организованих и неорганизованих утицаја, континуитет процеса, целину социјалне интерактивности која има за последицу формирање личности која одговара потребама одређеног типа друштва“.⁷ Уз нешто другачији приступ, Златко Николић под социјализацијом подразумева процес изградње позитивних вредносних ставова које усваја просоцијална личност

⁵ Породични закон Србије („Службени гласник РС“, бр. 18/05-6/15).

⁶ Тако је, на пример, поступак признања и промене презимена детета управни поступак, али ситуација ипак улази у материју међународног приватног права јер се може квалификовати као статусно и породично-правно питање са међународним елементом. Станивуковић, М. (2017). Лично име детета у српском међународном приватном праву, *Зборник радова Правног факултета*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 1, стр. 24.

⁷ Милановић, В. (1981). *Социјализација личности*. Зборник радова: Основи науке о друштву, Београд, стр. 421.

детета односно малолетника. Насупрот томе, према истом аутору, антисоцијалне, асоцијалне или псеудосоцијалне личности усвајају негативне вредносне ставове и обрасце понашања што доприноси укупној криминализацији њихове личности.⁸

Важан моменат у оквирима породичних односа родитеља и деце чини успешно образовање. Реч је о загарантованом праву на образовање деце у складу са њиховим способностима, жељама и склоностима. Институционални облици образовања деце организовани су у оквиру школе. Отуда она представља контролисани агенс социјализације чији је циљ изградња одређеног погледа на свет код деце.⁹

Пословна способност детета се везује за навршену 14 годину живота, са којом стиче могућност предузимања правних радњи и склапања правних послова. На овај начин је омогућено предузимање радњи којима се регулишу сва важнија питања у овом домену.¹⁰

Правни положај детета подразумева његову способност да формира сопствено мишљење. По логици ствари је законодавац омогућио детету да своје мишљење искаже на подесан начин. При том „дете које је навршило 10. годину живота може слободно и непосредно изразити своје мишљење у сваком судском и управном поступку у коме се одлучује о његовим правима“. Надаље „дете које је навршило 10. годину живота може се само, односно преко неког другог лица или установе, обратити суду или органу управе и затражити помоћ у остваривању свог права на слободно изражавање мишљења“ (члан 65. Породичног закона).

Прописивање права детету повлачи за собом и његову одговорност у тачно одређеним ситуацијама. Законодавац користи термин „дужности детета“ којим жели да укаже на специфичности везане за његов старосни узраст.¹¹ При том се оквири дужности детета сматрају саобразним његовим годинама и степену зрелости. Посебно је прецизирана дужност детета да својом зарадом или приходима из имовине „делимично подмирује потребе свог издржавања, односно издржавања родитеља и малолетног брата односно сестре, под условима одређеним овим законом“ (члан 66. Породичног закона).

Домени економске и социјалне заштите деце и малолетника имају своје утемељење и у релевантним међународним правним инструментима, које је наша земља ратификовала или пак, као правни следбеник некада заједничке државе, задржала у унутрашњем законодавству. Међутим, не треба губити из вида чињеницу да значајан број регионалних односно европских правних инструмената такође садржи обавезе држава потписница да ускладе сопствено законодавство са потребама обезбеђивања адекватне социјалне и економске подршке деци и омладини.¹²

⁸ Николић, З. (2006). *Превенција криминалитета-методика рада саветовалишта за родитеље и децу*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 40.

⁹ Ibid., стр. 119-120.

¹⁰ Ближе о томе видети члан 64. Породичног закона.

¹¹ У контексту разматрања о дужностима детета важно је указати на узajамну обавезу издржавања родитеља и деце. При том Породични закон разликује издржавање малолетног и пунолетног детета. Детаљније видети: Радованов, А., Почуча, М. (2010). *Брачно имовинско право – Породично процесно право*, Правни факултет за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија, Нови Сад, стр. 152-153.

¹² Интересантно је запазити да се у Европској социјалној повељи експлицитно наводи обавеза поштовања права деце и омладине на социјалну, законску и економску заштиту. У том смислу се у одредби члана

Неопходност обезбеђивања адекватног материјалног положаја деце и малолетника спада у ред важнијих питања њиховог правног положаја у нашем законодавству. То представља услов за остваривање других права и дужности чије поштовање није могуће без пуне економске и социјалне самосталности деце и малолетника. У условима економске кризе и општег пада животног стандарда у нашој земљи ова питања посебно добијају на значају. Судови се често сусрећу са чињеницом да родитељи имају неједнаке економске могућности код обезбеђивања нормалних услова за развој деце. Међутим, економски моменти код родитеља не подразумевају њихову доследну примену већ се они цене у садејству са другим околностима сваког конкретног случаја. То практично значи да немају примарну улогу што опонира схватањима присутним у једном делу наше стручне и лаичке јавности.¹³

Положај малолетника у кривичном праву

Положај малолетника у кривичном праву је прошао кроз више етапа или фаза развоја. Анализирајући различите периоде у кривичном законодавству, можемо издвојити два општа модела у којима се на диферентан начин приступало малолетничком криминалитету. Реч је о заштитничком и правосудном моделу.

а) Заштитнички или *welfare* модел се везује за почетак XX века. У њему су дата шира овлашћења судији у вођењу кривичног поступка према малолетницима. Томе треба придодати непостојање формализма, напуштање пропорционалног изрицања и неодређеност кривичних санкција према малолетницима. Присуство овог модела је временски ограничено на период после Другог светског рата.¹⁴

б) Правосудни или *justice* модел се појављује у другој половини 20. века. Друштвене и правне околности које су претходиле појављивању овог модела на правосудној сцени већине земаља, условљене су економском кризом и општим неповерењем према третману који садржи боравак малолетника у установи посебног типа. Уместо тога се предлаже увођење једне врсте парапеналних односно диверзионих мера као алтернативи до тада коришћеном институционалном третману.

17. Повеље наводи следеће: „У циљу да обезбеде ефикасно остваривање права деце и омладине да одростају у окружењу које ће подстицати пун развој њихове личности и њихових физичких и менталних потенцијала, стране уговорнице, било директно било у сарадњи са јавним и приватним организацијама, предузимају одговарајуће и неопходне мере које имају за циљ: 1. а) да осигурају да деца и омладина, узимајући у обзир права и дужности њихових родитеља уживају бригу, помоћ и образовање и обуку која им је потребна, посебно имајући на уму успостављање и одржавање установа и служби које су довољне и одговарају остварењу овог циља; б) да заштите децу и омладину од запостављања, насиља и искоришћавања; ц) да обезбеде заштиту и посебну помоћ државе за децу и младе који су привремено или дефинитивно лишени породичне подршке. 2. да обезбеде деци и младима бесплатно основно и средње образовање, као и да охрабрују редовно похађање наставе“. Види: Вучковић Шаховић, Н (ур.). (2011). *Права детета у међународним документима*, Заштитник грађана и Повереник за заштиту равноправности, Београд, стр. 465.

¹³ У том смислу је заступљен став и у нашој судској пракси. Тако, за одлуку суда коме ће дете припасти на старање није одлучујући критеријум повољнији материјални статус једног од родитеља. Види: Пресуда Врховног касационог суда, Рев. бр. 215/2014 од 13.03.2014.

¹⁴ Ансел, М. (1991). *Друштвена одбрана*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 46.

Анализирајући предности и недостатке оба модела кривичноправне заштите малолетника, можемо закључити да се ниједан од њих не може применити у „чистом“ облику. Решење се, очигледно, налази у сједињењу оба модела у заједнички или мешовити (*welfare-justice*) модел. Овај модел одликује изрицање и примена тзв. традиционалних кривичних санкција, али модификованих снижењем максимума код изрицања казне малолетничког затвора и укидањем неодређених казни које су до тада постојале.¹⁵

У нашој земљи је положај малолетника у кривичном праву одређен посебним Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (даљем тексту рада Закон о малолетницима).¹⁶ Овим законским актом су регулисана сва важнија питања у вези са малолетницима, на подручју материјалног, процесног и извршног кривичног права. Једно од претходних питања се односи на одређивање старосне границе за наступање и престанак малолетства.

Према члану 3. став 1. Закона о малолетницима, „малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило осамнаест година“. Надаље, малолетници се деле на млађе малолетнике (14-16 године) и старије малолетнике (16-18 године). Истовремено постоји и трећа категорија лица „млађи пунолетници“ који су у време извршења кривичног дела навршили осамнаест, али у време суђења нису навршили двадесет једну годину. Законодавац је приликом утврђивања старосне границе малолетства и пунолетства пошао од претпоставке да малолетство наступа и престаје у одређено време код већине лица. Не треба заборавити да су ове границе, са био-психолошког становишта, релативног карактера, те да наступање зрелости код малолетника има индивидуални карактер.¹⁷

Закон о малолетницима разликује новије (васпитни налози) и традиционалне (кривичне санкције) облике кривичноправне реакције на криминалитет малолетника. На овај начин је омогућен знатно шири приступ у домену примене мера које наступају *post delictum*. Полазећи од специфичности које са собом носи малолетничка популација у нашој доктрини и пракси преовлађује мишљење по коме се Закон о малолетницима сврстава у ред модернијих закона који у себи садржи осавремењење приступ према малолетницима.

Васпитни налози

На правној сцени Србије су доношењем Закона о малолетницима иновираније могућности кривичноправне реакције према малолетницима. То се првенствено односи на увођење васпитних налога као кривичноправних мера посебне врсте (*sui generis*). На овај начин се правосудним органима омогућава да прошире

¹⁵ Јоксић, И. (2010). Промене у кривичноправном статусу малолетника са посебним освртом на кривичну одговорност, *Журнал за криминалистику и право*, КПА, Београд, бр. 2, стр. 124.

¹⁶ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица Србије („Службени гласник РС“, бр. 85/05).

¹⁷ Јоксић, И., Бојић, Б. (2012). Кривичноправни статус малолетника у међународним и европским инструментима, *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 39-40, стр. 38 и даље.

модалитете или могућности у односу на малолетнике који су изразили искрено кајање и пристали да испуне одређене обавезе. Зато је неопходно, поред материјалних, испунити и процесне претпоставке како би до примене васпитних налога уопште могло доћи.¹⁸

Услове за изрицање васпитних налога можемо поделити на објективне и субјективне. Објективни услови се односе учињено кривично дело, а субјективни на личност малолетног учиниоца (члан 5. Закона о малолетницима).

Објективни услов за примену васпитних налога односи се на учињено кривично дело где је предвиђена новчана казна или казна затвора до пет година (став 1.). То практично значи да је реч о кривичним делима из домена ситног и средњег криминалитета.

Субјективни услов се односи на признање кривичног дела од стране малолетника и његов однос према кривичном делу и оштећеном (став 3.). Из садржаја цитиране одредбе можемо уочити да је неопходно кумулативно испунити два услова.

а) Признање кривичног дела од стране малолетника које треба да буде дато на следећи начин:

- јасно,
- недвосмислено,
- слободно,
- добровољно,
- без икаквог условљавања, и
- у писменој форми.

Дато признање малолетника може бити повучено у току поступка. Ипак, уз малолетног учиниоца кривичног дела, важно је да и оштећени пристане на примену васпитног налога.¹⁹

б) Однос малолетника према кривичном делу и оштећеном представља подједнако важан услов за примену васпитних налога. У пракси се под тим подразумевају следеће радње малолетног учиниоца:

- да се искрено извини оштећеном,
- да је спреман да му надокнади штету,

¹⁸ „Овде је од посебне важности примена начела односно принципа опортунитета кривичног гоњења, јер тужилац, у складу са овим начелом, слободно одлучује да ли ће свој одустанак од кривичног гоњења условити изрицањем конкретног васпитног налога. На овај начин долази до скретања кривичног поступка, односно његовог „замрзавања на одређено време и под одређеним условима“, јер самим изрицањем васпитног налога не можемо знати да ли се трајно одустало од кривичног гоњења малолетног учиниоца. Тек када васпитни налог буде у целисти и успешно извршен, након чега следи позитиван извештај центра за социјални рад, долази до одустанка од кривичног гоњења односно одбацивања кривичне пријаве (јавни тужилац) или обустављања кривичног поступка (судија за малолетнике)“. Цит. према: Бановић, Б., Јоксић, И. (2012). Диверзиони концепт реаговања на криминалитет малолетника у Србији: законодавство и пракса, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, бр. 2, стр. 352.

¹⁹ „Оно што је посебно значајно код примене васпитних налога јесте сагласност малолетника из разлога што се на тај начин манифестује брига о малолетном лицу, јер је и сврха диверзионог поступка да се избегне било какав облик силе или принуде, и због тога је потребно да се малолетник упозна са свим могућностима диверзионог поступка пре него што се изјасни да ли на њега пристаје или не. Осим тога, његов пристанак свакако повећава шансе да се поступак диверзије спроведе до краја и са успехом“. Бугарски, Т., (2015). Васпитни налози као диверзиони модел поступања и њихова примена у пракси Вишег јавног тужилаштва и Вишег суда у Новом Саду, *Зборник радова Правног факултета*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 1, стр. 97.

- да доведе ствари у пређашње стање тј. у време пре извршења кривичног дела,
- да одради одређени број дана код оштећеног у отклањању наступелих последица кривичног дела,
- да својим поступцима изрази спремност да учествује и у свим другим радњама које би се циљано односиле на отклањање последица кривичног дела.

Општа сврха васпитних налога је да се не покреће кривични поступак према малолетнику или да се обустави поступак, односно да се применом васпитног налога утиче на правилан развој малолетника и јачање његове личне одговорности како убудуће не би чинио кривична дела (члан 6. Закона о малолетницима).

Разматрајући различите могућности за применом васпитних налога наш законодавац се определио за следеће врсте васпитних налога (члан 7. Закона о малолетницима):

- 1) поравнање са оштећеним како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела;
- 2) редовно похађање школе или редовно одлажење на посао;
- 3) укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја;
- 4) подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога;
- 5) укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту.

Избор конкретног васпитног налога подразумева да јавни тужилац за малолетнике и судија за малолетнике узму у обзир у целини интерес малолетника и оштећеног, водећи рачуна да се примењивањем једног или више васпитних налога не омета школовање или запослење малолетника. Временско трајање васпитног налога је ограничено на најдуже шест месеци, а у том року може се заменити другим васпитним налогом или укинати (члан 8. Закона о малолетницима).

На основу овако нормираних решења можемо рећи да васпитни налози представљају важан корак на путу опште депенализације нашег кривичног законодавства. Томе доприноси продор идеје о ресторативној правди којом се опонира ранијем систему кривичне реакције према малолетницима. У својој бити овај вид правде укључује примену диверзионих мера којима се избегава стигматизација малолетника и даље криминализовање његове личности. Под тим се подразумева боравак малолетника у установама за издржавање заводских васпитних мера и казне малолетничког затвора.²⁰

²⁰ „Посматрано кроз призму ретрибутивне правде, кривично дело се схвата као повреда одређене норме, односно повреда државе, што производи кривицу на страни оног ко је повреду нанео, док се правда означава као окривљавање и администрирање бола и патње и то у поступку који подразумева однос између државе и учиниоца који је руковођен системским правилима. Посматрано, пак, кроз ресторативни објектив, кривично дело се види као повреда људи и међуљудских односа, што за лице које је повреду нанело ствара обавезу да ствари поправи, док правда подразумева укључивање учиниоца,

жртве и заједнице у процес изналагања решења које, са своје стране, треба да промовише поправљање штете, помирење и спречавање поновног вршења кривичног дела“. Ћолић, С., (2007). Појам и основни принципи ресторативне правде, *Темид*, Виктимолошко друштво Србије, Београд, бр. 1, стр. 28.

Кривичне санкције

Малолетнички криминалитет представља појаву чије димензије неретко превазилазе могућности које нуди примена васпитних налога и процесног института условног опортунитета. Уместо тога је неопходно посегнути за кривичним санкцијама, примењујући при том принцип од лакше ка тежој санкцији. Отуда наш законодавац нуди шире могућности примене васпитних мера и казне малолетничког затвора.²¹ Васпитне мере су намењене укупној малолетничкој популацији док се малолетнички затвор може изрећи само старијим малолетницима уз поштовање услова тежине учињеног кривичног дела. Према томе, малолетничке кривичне санкције представљају специфичну врсту кривичних санкција намењених одређеној старосној категорији учинилаца кривичних дела (малолетници), чијем изрицању претходи посебна врста судског поступка (кривични поступак према малолетницима), посебни услови за њихово изрицање (услови за васпитне мере и малолетнички затвор), као и посебне или одвојене установе у којима се ове санкције извршавају (васпитни домови/установе и малолетнички затвор).²²

Васпитне мере

Васпитне мере представљају основне кривичне санкције према малолетницима. Њихова важност се огледа у чињеници да су намењене само овој старосној категорији учинилаца кривичних дела. Сходно томе, васпитне мере се могу изрећи уколико се стекну одговарајући услови, и то: учињено кривично дело и малолетство учиниоца у време извршења кривичног дела.

Закон о малолетницима предвиђа могућност примене три врсте васпитних мера: мере упозорења и усмеравања (судски укор и посебне обавезе); мере појачаног надзора (појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца или стараоца; појачан надзор у другој породици; појачан надзор од стране органа старатељства; појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој здравственој установи за васпитавање и образовање малолетника); заводске мере (упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно-поправни дом, упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање).²³

Мере упозорења и усмеравања представљају најблажу врсту васпитних мера. Њихов садржај се односи на упућивање прекора односно испуњавање посебних обавеза које су социјално-едукативног карактера. При том се посебно апострофира важност успостављања међу односа малолетног учиниоца и жртве кривичног дела.

Мере појачаног надзора обухватају активно вршење надзора над малолетником уз учешће органа старатељства. Иако је Закон о малолетницима предвидео значај-

²¹ Поред васпитних мера и казне малолетничког затвора, Законом о малолетницима је предвиђена могућност примене мера безбедности према малолетницима, осим мере забрана вршења позива делатности или дужности (члан 39. Закона о малолетницима).

²² Николић, З., Јоксић, И., *op. cit.*, стр. 143.

²³ У кривичној доктрини су присутни покушаји даље класификације васпитних мера узимајући при том у обзир различите критеријуме. У том смислу је могуће класификовати васпитне мере по следећим критеријумима: 1) тежини, 2) дужини трајања, 3) степену наметнутих ограничења и обавеза, 4) менталним особеностима малолетника и др.

ну улогу овог органа, процена стручњака говори у прилог недовољним капацитетима и неприлагођености наших центара за социјални рад да одговоре савременим изазовима у борби против малолетничког криминалитета.²⁴ У зависности од стања личности самог малолетника и његовог породичног окружења суд се опредељује за једну од понуђених мера појачаног надзора.

Заводске мере се разликују од осталих мера по начину извршења (институционални третман) и по знатно строжим условима према малолетнику који су скопчани са бројним ограничењима. Примена заводских мера подразумева присуство две врсте околности: 1) стање или степен васпитне запуштености малолетника (субјективне околности), 2) стање социјалне средине у којој малолетник живи (објективне околности). Поштујући наведене околности суд врши избор једне од понуђених заводских мера.

Закон о малолетницима предвиђа могућност поновног одлучивања о васпитним мерама. Ова законска могућност представља један вид компензације за застарелост извршења васпитних мера. Ближе услове за примену ове законске могућности прописује члан 25. Закона о малолетницима где стоји: „Ако је од правоснажности одлуке којом је изречена нека од мера посебних обавеза или мера појачаног надзора протекло више од шест месеци или ако је од правоснажности одлуке којом је изречена заводска мера протекло више од једне године, а извршење није започето, суд ће поново ценити потребу извршења изречене мере“.

Малолетнички затвор

Малолетнички затвор представља крајње (*ultima ratio*) или изнуђено средство којим се може реаговати на малолетнички криминалитет. Иако је по својој правној природи казна изузетност у изрицању малолетничког затвора утицала је на прописивање посебних услова његове примене. Према одредби члана 28. Закона о малолетницима, старијем малолетнику који је учинио кривично дело за које је законом прописана казна затвора тежа од пет година, може се изрећи казна малолетничког затвора ако због високог степена кривице, природе и тежине кривичног дела не би било оправдано изрећи васпитну меру. Дакле, потребно је испунити два услова: 1) да је у питању старији малолетник (16-18. године), 2) да је учињено кривично дело за које је законом прописана казна затвора преко пет година.²⁵

Закон о малолетницима прописује општи минимум казне малолетничког затвора који износи шест месеци, а општи максимум, по правилу, пет година, а изриче се на пуне године и месеце (члан 29).

²⁴ Батрићевећ, А., (2010). Васпитне мере појачаног надзора малолетника у кривичном праву Финске и Италије, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, Београд, бр. 1, стр. 322-323.

²⁵ „Наведени (обавезни) услови за изрицање малолетничког затвора не подразумевају аутоматизовано изрицање ове казне. Напротив, потребно је испунити и друге прописане (факултативне) услове, или боље речено подуслове, околности... Прописани подуслови се односе, како на личност малолетника (субјективни) тако и на учињено кривично дело (објективни). Потребно је присуство високог степена кривице код малолетника, као и чињеница да с обзиром на природу и тежину кривичног дела не би било оправдано изрећи васпитну меру (члан 28. Закона о малолетницима). Овде се законодавац, сасвим јасно, опредељује за васпитне мере као основне или боље речено главне кривичне санкције, што додатно потврђује факултативан карактер казне малолетничког затвора“. Бановић, Б., Јоксић, И., (2011), *Малолетнички затвор у законодавству и пракси*, Факултет безбедности, Београд, стр. 27-28.

Општа правила за одмеравање казне малолетничког затвора предвиђена су у члану 30. Закона о малолетницима. Наиме, „суд ће старијем малолетнику одмерити казну малолетничког затвора у границама које су овим законом прописане, имајући у виду сврху малолетничког затвора и узимајући у обзир све околности које утичу на висину казне (члан 54. Кривичног законика), а посебно степен зрелости малолетника и време које је потребно за његово васпитавање и стручно оспособљавање“.

Малолетно лице осуђено на казну малолетничког затвора може бити раније отпуштено (пре издржане/изречене казне). При том је потребно испунити објективне и субјективне услове. Први се односи на одређени временски период: 1) да је лице издржало трећину изречене казне, 2) да је провело најмање шест месеци на издржавању казне. Субјективни услов се односи на личност малолетника и огледа се у законској формулацији: „ако се на основу постигнутог успеха извршења може оправдано очекивати да ће се на слободи добро понашати и да неће вршити кривична дела“. Једном речју, потребно је проценивати постигнути успех у извршењу малолетничког затвора, који зависи од личности малолетног осуђеника и других околности везаних за могућности казнено-поправног завода у коме се малолетнички затвор извршава.²⁶

Закључак

Правни положај деце и малолетника у нашој земљи је регулисан у важећим законским и подзаконским прописима. Они уживају вишеструку правну заштиту чије оквире представљају закони са подручја породичног и кривичног права. У њима су садржана решења преузета из релевантних међународних и регионалних правних инструмената. То се првенствено односи на постојећи каталог људских права која уживају деца и малолетници, као припадници посебног колективитета. При том не треба прелазити преко чињенице да у међународним инструментима они представљају угрожену категорију уживалаца људских права. Стога је потребно показати посебну обазривост код нормирања свих важнијих сегмената правног положаја малолетника.

Наша земља се код успостављања правног положаја малолетника руководила принципима садржаним у међународним правним инструментима. Под њиховим утицајем су у нашем законодавству присутне савремене тенденције у приступу деци и малолетницима које се састоје у хуманијем односу државних органа и установа. Смисао и суштина опште хуманизације нашег законодавства огледала се у фаворизовању ванинституционалних мера и програма који обухватају активније учешће локалне заједнице.

На подручју нашег породичног и кривичног законодавства можемо уочити читаву лепезу могућности у приступу деци и малолетницима. Под тим се подразумева увођење повећане одговорности свих актера у социјализацији деце од којих породица заузима примарно место. У том смислу се у нашем Породичном закону целовито регулишу различити аспекти правног положаја малолетника у нашој земљи. Ипак, не треба губити из вида чињеницу да се поједини моменти, у вези са правима деце и малолетника, регулишу и у оквиру других законских прописа.

²⁶ Бановић, Б., Јоксић, И., *op. cit.*, стр. 36.

Положај малолетника у кривичном праву је неопходно посматрати у светлу реформе нашег кривичног законодавства. Значајан искорак у том правцу представља доношење Закона о малолетницима у коме су садржане одредбе нашег материјалног, процесног и извршног кривичног права. На овај начин је постојећи систем кривичноправне реакције на малолетнички криминалитет осавременењен са увођењем нових кривичноправних мера (васпитних налога).

Литература

- [1] Ansel, M. (1991). *Друштвена одбрана*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
- [2] Батрићевећ, А., (2010). Васпитне мере појачаног надзора малолетника у кривичном праву Финске и Италије, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, Београд, бр. 1, стр. 331-337.
- [3] Бановић, Б., Јоксић, И. (2011). Диверзиони концепт реаговања на криминалитет малолетника у Србији: законодавство и пракса, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, бр. 2, стр. 345-364.
- [4] Бановић, Б., Јоксић, И., (2012), *Малолетнички затвор у законодавству и пракси*, Факултет безбедности, Београд.
- [5] Бугарски, Т., (2015). Васпитни налози као диверзиони модел поступања и њихова примена у пракси Вишег јавног тужилаштва и Вишег суда у Новом Саду, *Зборник радова Правног факултета*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 1, стр. 89-116.
- [6] Вучковић Шаховић, Н (ур.). (2011). *Права детета у међународним документима*, Заштитник грађана и Повереник за заштиту равноправности, Београд.
- [7] Јоксић, И. (2010). Промене у кривичноправном статусу малолетника са посебним освртом на кривичну одговорност, *Журнал за криминалистику и право*, КПА, Београд, бр. 2, стр. 115-126.
- [8] Јоксић, И., Бојић, Б. (2012). Кривичноправни статус малолетника у међународним и европским инструментима, *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 39-40, стр. 38-59.
- [9] Милановић, В. (1981). Социјализација личности, *Зборник радова: Основи науке о друштву*, Београд.
- [10] Николић, З. (2006). *Превенција криминалитета-методика рада саветовалишта за родитеље и децу*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
- [11] Пресуда Врховног касационог суда, Рев. бр. 215/2014 од 13.03.2014. године.
- [12] Радованов, А., Почуча, М. (2010). *Брачно имовинско право - Породично процесно право*, Правни факултет за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија, Београд.
- [13] Станивуковић, М. (2017). Лично име детета у српском међународном приватном праву, *Зборник радова Правног факултета*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 1, стр. 23-43.
- [14] Ћопић, С., (2007). Појам и основни принципи ресторативне правде, *Темид*, Виктимолошко друштво Србије, Београд, бр. 1, стр. 25-35.

Прописи

- [1] Декларација о правима детета усвојена Резолуцијом 1386 (XIV) Генералне скупштине УН од 10. децембра 1959. године.
- [2] Конвенција УН о правима детета усвојена 20. новембра 1989. године.
- [3] Породични закон Србије („Службени гласник РС“, бр. 18/05-6/15).
- [4] Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица Србије („Службени гласник РС“, бр. 85/05).
- [5] Кривични законик Србије („Службени гласник РС“, бр. 85/05-94/16).